

Постать вченого у романах В. Домонтовича "Доктор Серафікус" і В. Набокова "Пнін": спільне і відмінне

Роман Ткаченко,
кандидат філологічних наук
Київ

Стаття є порівняльним аналізом центральних персонажів у романах В. Домонтовича "Доктор Серафікус" і В. Набокова "Пнін". В основу диференціації покладено концепцію людини, ґрунтовану на загальносвітових філософсько-естетичних уявленнях ХХ ст.

Ключові слова: науковець, історизм, маргінал, пам'ять.

Сучасний світ поляризує відцентрові й доцентрові сили сепаратизму і глобалізації. Незалежно від нашої морально-етичної оцінки тенденції сучасного життя справляють вплив на повсякдення, політику, мистецтво, визначають актуальність наукових досліджень. Вимоги життя спонукають вивчати культурні феномени під кутом зору тієї чи іншої системи цінностей. Вибір системи цінностей означає актуалізацію саме тих об'єктів дослідження чи їхніх фраг-

ментів, що надаються до окреслення у певній системі координат. Одним з перспективних напрямків сучасної гуманітарної науки в Україні є прочитання і перепрочитання мистецьких явищ в європейському та загальнолюдському контексті на протигагу радянському чи, за нинішньою термінологією, євразійському. З нашого погляду, означені романи В. Домонтовича і В. Набокова мають численні точки перетину, між іншим, як і біо-графії, людські долі, вдачі авторів, що дає підстави

для порівняння або протиставлення в координатах проблем сучасності.

Роман **В.Домонтовича "Доктор Серафікус"** — один з небагатьох творів української літератури першої половини ХХ ст., в якому центральною є постать науковця. Однак соціальне становище Василя Хрисановича Комахи досить маргінальне. Протагоніст цікавить письменника як соціальний тип у сукупності його індивідуально-неповторних і фахово зумовлених рис. Роман В.Домонтовича насамперед інтелектуальний, бо являє собою дослідження культурно-історичного колориту доби, на тлі якої можливі ті чи інші постаті. Письменник переймається причинами їхньої появи, особливостями побутування, перспективами "заземлення" у товщі історії. В.Набокова також цікавили маргінали, окрім зазначеного роману, в "Захисті Лужина", "Лоліті". Але російський письменник, як свого часу О.Бальзак, більше цікавився історією пристрасті, що зі згубною силою заволодіває персонажем. Обидва автори пропонують різні дискурси, точки зору, аспекти, з погляду яких можна інтерпретувати головного персонажа.

В.Петров-Домонтович став культовою постаттю сучасного українського літературознавства, виразником його європейської за духом спрямованості. Ю.Шевельов аналізував доробок прозаїка у річці школи неокласиків, С.Павличко писала про інтелектуалізм романів В.Домонтовича, В.Агеєва досліджувала поетику парадокса в творчості письменника, М.Гіряк — диверсифіковану авторську свідомість, Т.Белімова — інтертекстуальну основу, Ю.Матасова порівнювала архетипи у романістиці Ф.С.Фіцджеральда та В.Домонтовича. Незважаючи на коротку історію дослідження цього письменника і цієї особистості, обмежену, по суті, двома десятиліттями, за її матеріалами, однак, можна вже писати монографію. У домонтовичезнавстві з'явилися, як бачимо, і компаративні студії. Проте з творчістю В.Набокова роман В.Домонтовича "Доктор Серафікус", крім зауваження С.Павличко про спорідненість образу Ірці з Лолітою [4, с.12], ще ніхто, наскільки нам відомо, не порівнював.

Найбільш відповідним нашому предметові дослідження буде **компаративний метод**, спрямований, у цьому випадку, на пошук типологічних зв'язків. **Спільне в образі вченого для обох прозаїків "працюватиме" на висвітлення спорідненості творчих манер, соціальних тенденцій, відмінне підкреслюватиме неповторність авторської індивідуальності.**

Доктор Серафікус чи професор Пнін цілком могли б зійти за героїв поширених анекдотів про диваків-учених. Ці персонажі В.Домонтовича і В.Набокова перебувають у річці давньої європейської традиції, згадати хоча б жувль-вернівського Паганеля. Автор ставляться до них переважно іронічно. Завдяки іронії дати їхньому *modus vivendi* остаточну оцінку неможливо. Іронія огортає ці образи атмосферою двозначності. З одного боку, професорська відірваність від "живого життя" робить суб'єкта смішним, безпорадним, але з другого — ставлення до життєвої повсякденності, суєти, моди, навіть до магістральних течій "духу часу" в українського і російського письменників є доволі скептичним. Обгрунтованості їхньому іронічному світовідчужанню надає *парадокс*, об'єктивна властивість реальності перетікати з одної крайності в іншу, ототожнювати несумісні, на перший погляд, речі, давати дві однаково істинні відповіді, що взаємно себе заперечують. Загальновідомо, як багато важить парадокс у творчості В.Домонтовича. Дивацьку поведінку професора Пніна В.Набоков також обгрунтував у парадоксальній

спосіб: "...Пнін ... жодним чином не був схожий на відомий тип добродушної німецької банальності минулого століття, *der zerstreute Professor*. Навпаки, він був, можливо, надто обачним, надто остерігався каверзних підступів, надто хворобливо остерігався, коли б його дивацьке оточення (непередбачувана Америка) не втягнуло його в яку-небудь історію. Неуважним був не Пнін, а світ, і Пніну доводилось давати йому раду. Його життя було постійною війною з бездушними предметами, які розвалювались, або нападали на нього, або відмовлялись служити, або на зло йому губились, щойно потрапляли в сферу його буття" [3; с.24]. Коханню Комахи також є парадоксальним: "У своїх почуттях він був такий же монументальний, твердий і упертий, як і в наукових дослідках. Йому треба було впевнитися, що вони ніколи не побачаться. Ніколи не зустрінуться, ніколи не розмовлятимуть, не сидітимуть увечері вдвох, рука не торкнеться руки. Ця певність була потрібна Комасі, щоб зберегти своє почуття закоханості цнотливим, простим і ніжним протягом років" [2, с.61]. *Іронія та парадокс* потрібні письменникам у даному випадку для того, щоб читач усвідомив складність феномену.

Професор наукової організації праці та рефлексології Василь Хрисанович Комаха читав знамениту книгу Фрейзера "Золота гілка", присвячену критиці Біблії, орфіків, філософські праці Лосева, дослідження академіка Павлова, цікавився археологією, дописував у "Archiv fur klassische Altertumer", був автором мовознавчої книги "Особливості синтакси грецьких написів у лапідарних пам'ятках північного Причорномор'я". Його лектура в основних рисах збігається з лектурою В.Петрова. Її основу складають філологія, етнографія, археологія. Тимофій Пнін захистив докторат з соціології у міжвоєнній Празі й викладав після Другої світової війни російську мову у Вейндельському університеті (США). Він мріяв написати велику працю про Стару Росію, "суміш фольклору, поезії, історії суспільства" [3, с.53], певною мірою це була б історія російської культури в анекдотах. Час від часу в романі зринають пасажи майбутньої книги: "...пані Пушкіна якось сказала: "Ти набридаєш мені своїми віршами, Пушкін, а дружина велетня, велетня Толстого — подумати тільки! — на старості літ надала перевагу перед ним дурноверхому музиці з червоним носом!" [3, с.60]. *Філологія Пніна і Серафікуса — це тіні старої культури, котра середовище навколо протагоністів (Україна 20-х рр. ХХ ст., Сполучені Штати 50-х рр.) з різних причин не цікавить. І самі вони — химерний симбіоз знеціненого минулого і механічного сьогодення.* Існує гіпотеза, нібито прототипом професора Пніна був українець Д.Чижевський. Якщо це так, тоді прототипи Пніна і Комахи — люди одного покоління, отримали приблизно ту саму освіту й виховання, можливо, навіть були особисто знайомі.

Романи В.Домонтовича і В.Набокова уподібнюються рядом мотивів. Зокрема, для Пніна і Серафікуса однаково важить *мотив блукання*. У восьмому розділі професор Комаха замість Кам'янка помилково приїхав до Могилева. Перебуваючи за кермом власного авто, по дорозі через Онкведо до Соснового професор Пнін заблукав у розгалуженні ґрунтових доріг. Безпорадність Пніна підкреслено образом мурашки, що ніяк не знайде дорогу на дах вежі, з якої бачимо блуканину професора. Автор "Пніна" вдається до аналогії з комахою тимчасово, тоді як В.Домонтович поклав цю аналогію в основу концепції образу. Не зайвим тут буде згадати і про захоплення самого Набокова ентомологією. Другим є *мотив несправжнього батьківства*. Як відомо, Серафікус мріяв бути батьком не народженої жінкою

дитини. Ліза Віндт називала свого колишнього чоловіка, професора Пніна, водяним батьком свого сина (Пнін на якийсь час офіційно зробився батьком цієї дитини, поки пароплав плив через океан до берегів Америки), а справжнього батька, психоаналітика Еріха Віндта — земним. *Третій мотив пов'язаний з образами п'ятилітньої Ірці ("Доктор Серафікус") і білки ("Пнін").* Ірця — чи не єдина жива душа, з якою Серафікус може бути розкутим. Білка з'являється у кожному розділі роману В.Набокова, коли Пнін приходив до тьми після нападів страху і страждань. Якщо перші два мотиви символізують загубленість героїв у просторі й часі, то третій служить обіцячкою порятунку.

Однак набагато цікавіше, з нашого погляду, з'ясувати *відмінності* у романах "Доктор Серафікус" і "Пнін". Всеосяжна іронія Набокова неухильно переростає у тотальний скепсис. Він висміював фрейдизм, такий важливий, як показала С.Павличко, для В.Петрова. Психоаналітична термінологія з вуст Лізи Віндт така ж брехлива, як і сама Ліза: "У Еріха твердий емоційний блок стосовно Віктора. Уявляю, скільки разів хлопчик мусив уві сні убивати його. І потім, як я давно помітила, у Еріха вербалізація тільки заплутує проблеми, замість того, щоб їх розв'язувати. Він дуже тяжка людина. Яка у тебе зарплатня, Тимофію?" [3, с.75—76]. Авторське мовлення також містить убивчу іронію супроти новітньої психології: "...Еріх розробив дотепну... ідею заганяти найбільш податливих і нерозумних клієнтів Центру в психотерапевтичну пастку — гурток "усунення напруги", щось на зразок групового шиття стібаних ковдр..." [3, с.70]. Російський письменник так само глузує з авангардизму, хоч для В.Домонтовича воно було приводом для серйозних філософських ("твір мистецтва, зроблений із шматка мотузки, поштових марок, лівої газети і голубиного посліду є просто набором нестерпно нудних банальностей" [3, с.124]), глузує з сучасної гуманітарної науки з її хитромудрими методиками [3, с.174]. Автор роману "Пнін" аж ніяк не консерватор, слово "старомодний" у нього є синонімом відсталості, неповноцінності; він — переконаний скептик. *В.Домонтович вірить у духовні зміни історичного масштабу, в які не вірить В.Набоков. З погляду Набокова, міняються тільки моди, людина ж — незмінна.*

Любовна історія у романі "Пнін" не займає того важливого місця, що у В.Домонтовича. Наречена Міра Білочкіна і колишня дружина Ліза Віндт знаходяться на периферії твору. Власне, магістральним сюжетом роману є історія стосунків Пніна з чужомовним середовищем, яке легко жертвує його унікальними знаннями і душевними якостями. Учені сперечаються, якою буде роль викладача у майбутньому технізованому суспільстві, чи не замінять його платівки, радіо, телевізори, телефони: "Ось у чому трагедія! Кому, наприклад, потрібен він, — він (професор Гаген. — Р.Т.) вказав на сяючого Пніна, — кому треба його індивідуальність? Нікому! Вони без сумніву відмовляться від пречудової індивідуальності Тимофія. Світу

потрібна машина, а не Тимофій" [3, с.203]. Набокова не цікавить, як В.Домонтовича, проблема виживання скалічених раціоналізмом почуттів з погляду історичного. Він знає, що при наявності високої культури (американцям її бракує — лейтмотив роману) людське ество буде паном і над абстракціями, і над технікою, на зразок того, як це зроблено у фільмах О.Довженка "Земля" та "Іван". Схоже, В.Набоков взагалі не вірив у можливість безпристрасної людини-функції. Такий персонаж, напевно, здавався йому штучною конструкцією, вигадкою новітнього мистецтва. Він не сумнівається у здатності Пніна любити. Любити не здатне його середовище. Константу історії російський письменник радше бачить у нерівній боротьбі аристократичної культури проти бунту мас, ніж у послідовній зміні культурно-історичних епох, за якою криється метафізичний смисл.

На думку американського дослідника Г.Барабтарло, *центральною проблемою роману "Пнін" є проблема пам'яті.* Однак пам'ять — не тільки єдиний спосіб зберегти минуле, а й знищити його [1, с.302]. Адже реконструювати минуле Пніна, внаслідок суперечливості свідчень самого протагоніста і його знайомих, практично в рамках романного світу неможливо. Поза межами індивідуальної пам'яті не існує ні минулого, ні, хоч як парадоксально, майбутнього, тільки вічність і повсякдення. "Пам'ять є універсальним інструментом художньої діяльності людини, тому що не тільки спогад, але й уява і навіть спроби передбачувати суть акти згадування. Ця думка знаходиться в самій серцевині філософії "Пніна" [1, с.302—303].

Принципова різниця між романами В.Домонтовича і В.Набокова полягає в розходженні між історичним і аісторичним художнім мисленням (хоча історизм В.Петрова теж по-своєму аісторичний). Українському письменнику принципово потрібен контекст доби. Російському чи то англо-американському письменникові контексти потрібні для тонкої художньої гри з різними точками зору, які зрештою нічого не пояснюють. Як відомо, смерті немає, казав Л.Толстой, є лише любов і пам'ять серця. Це була думка чільного представника класичної європейської культури напередодні її занепаду. Обидва прозаїки засвідчили кризу антропоцентричних цінностей (пам'ять, любов), які більше не об'єднують людей. Якщо немає історії, тоді немає даних для пізнання душі, для теорій або хоча б гіпотез. Однак поки є контекст вічності, є людина і є шанс почати історію заново.

Література

1. Барабтарло Г. Разрешенный диссонанс // Набоков В. Пнін. — СПб.: Азбука-классика, 2009. — С.239 — 303.
2. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту: Романи. — К.: Критика, 1999.
3. Набоков В. Пнін. — СПб.: Азбука-классика, 2009.
4. Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту: Романи. — К.: Критика, 1999. — С.3—16.

Роман Ткаченко. Образ ученого в романах В. Домонтовича "Доктор Серафікус" и В.Набокова "Пнін": общее и отличное

В статье сравниваются центральные персонажи романов В.Домонтовича "Доктор Серафікус" и В.Набокова "Пнін". В основе дифференциации лежит концепция человека, основанная на общемировых философско-эстетических представлениях XX века.

Ключевые слова: ученый, историзм, маргинал, память.

Roman Tkachenko. Figure of scientist in novels by V. Domontovych "Doctor Serafikus" and by V. Nabokov "Pnin": general and different

In the article the central characters of novels by V.Domontovych "Doctor Serafikus" and by V.Nabokov "Pnin" are compared. Conception of man in connection with world philosophical-aesthetic presentations of XX age lies in the basis of differentiation.

Key words: scientist, historical method, marginal, memory.